

SREDNJOVJEKOVNA TRGOVINA DALMATINSKIH GRADOVA — ISTRAŽIVAČKA DOSTIGNUĆA I PROBLEMI

(U povodu knjige I. Vojea, Kreditna trgovina u srednjovjekovnom
Dubrovniku, Sarajevo 1976.)

Tomislav Raukar

Historiografsko zanimanje za gospodarsku povijest srednjovjekovnog Dubrovnika pokazuje, gotovo već jedno stoljeće, neprekidan uspon. Znanstveni rezultati, od prvih radova K. Jirečeka u posljednjoj četvrtini XIX st. do brojne skupine suvremenih povjesničara, tvore opsežan i vrijedan bibliografski popis. Pri tome nipošto nije slučajno da je najviše napora usmjereno prema istraživanju dubrovačke trgovine kao pojavnosti koja najpotpunije očituje privredne značajke toga dalmatinskoga grada u srednjem vijeku.

U takvu nastojanju knjiga ljubljanskog povjesničara Ignacija Vojea, Kreditna trgovina u srednjovjekovnom Dubrovniku, objelodanjena u Sarajevu 1976, označava velik napredak. Razumije se, vrijednost nekog djela ne sastoji se samo u građi koju obrađuje, nego jednako toliko u širini kojom prodire izvan svog užeg istraživačkog područja. Knjiga I. Vojea nije samo prva sustavna analiza kreditne trgovine Dubrovnika do kraja XV stoljeća. Njezina je važnost mnogo šira: ona otvara probleme i donosi nove poglede; i najzad, upućuje na istraživanje trgovine i u drugim dalmatinskim gradovima, stvarajući podlogu za usporedno proučavanje ekonomskog razvoja na istočnoj obali Jadrana. Želio bih ovdje upozoriti upravo na te odlike spomenutog rada.

Najprije nekoliko općenitih napomena o Vojeovoj knjizi. Ona se sastoji od četiri veća poglavlja. U prvom: Ocjena i diplomatička analiza izvora (11—86), autor brižljivo diplomatički razmatra razvoj dubrovačke zadužnice i sastav arhivske serije Debita notariae, dok u drugom: Organizacija kreditne trgovine (87—186), izlaže brojne aspekte o trgovačkoj i kreditnoj tehnici u srednjovjekovnom Dubrovniku. Prva dva poglavlja imaju uvodno obilježje i podloga su središnjem, trećem poglavlju: Obim i vrijednost kreditne trgovine (187—258), u kojem autor prati kvantitativno gibanje kreditne trgovine od 1282. do 1500, dijeleći taj vremenski raspon u kraća razdoblja. obrađuje ih po određenoj shemi: politički i ekonomski preduvjeti, način kreditiranja (visina kredita i vrste novca), te struktura vjerovnika i dužnika. U posljednjem, četvrtom, poglavlju: Tekstilni proizvodi u dubrovačkoj kreditnoj trgovini (259—337), autor izdvaja iz cjeline kreditne trgovine jedan od najvažnijih predmeta, tkanine: to je, u stvari, zasebna cjelina u kojoj su temeljito istražene složene ekonomske odrednice u proizvodnji i trgovini tkaninama u XV stoljeću. Knjiga je opskrb-

ljena brojnim tabelama koje pregledno donose kvantitativne rezultate istraživanja.

Već i takav raspored poglavlja, a osobito mnoštvo problema na koje se autor osvrće, upozorava na bitne značajke Vojeove knjige. Ona je izgrađena na autorovu dugogodišnjem i strpljivom istraživačkom radu u dubrovačkom arhivu, na izvornoj građi koja je dijelom i dosad bila crpljena, ali nikada u cjelini, sa sustavnim ciljem istraživanja o oblicima kreditne trgovine. Takva podloga i brižljiv metodički postupak upućuje na autorovu temeljitost; mada on neka pitanja ostavlja otvorenima, knjiga je, prvenstveno svojom egzaktnošću, važan prinos našoj medievistici.

Usporedba između autorovih rezultata o dubrovačkoj kreditnoj trgovini i stupnja istraženosti o trgovini u drugim dalmatinskim gradovima otkriva širok i metodički zanimljiv spektar razlika i sličnosti. Temeljna je razlika u značajkama arhivske građe. Voje upozorava na posebnost Dubrovnika koji je, nasuprot ostalim dalmatinskim gradovima, jedini imao specijaliziranu arhivsku seriju, *Debita notariae*, u kojoj su, uglavnom, bile zabilježene zadužnice, smatrajući s pravom da je »jedan od glavnih uzroka taj da nije nigdje kreditna trgovina zauzela takav obim kao u Dubrovniku« (12). Tome bi se moglo dodati da je, s obzirom na mogućnosti istraživanja kreditne trgovine u dalmatinskim gradovima, jednako važna i razlika u stupnju sačuvanosti izvorne građe. Notarske imbrevijature iz drugih dalmatinskih gradova starije su (Trogir od 1263) od najranijih dubrovačkih (1278), ali su do nas doprle samo u fragmentima. Doduše, i u serijama dubrovačkog arhiva XIV i XV st. ima praznina, ali su one, u usporedbi s arhivima Zadra, Trogira ili Splita, veoma dobro i cjelovito sačuvane. Trogirski notarski arhiv XIV i XV st. gotovo je sasvim propao; splitski je sačuvan od g. 1341. dalje, ali samo u fragmentima, jednako kao i kotorski XIV stoljeća.¹ Zadarska građa XIV st. bolje je sačuvana, ali i u njoj ima znatnih praznina. Notarski arhivi XV st. potpuniji su, osobito šibenski, kotorski, zadarski i rapski (od g. 1441. dalje), dok su splitski notarski svešci XV st. veoma fragmentarni. Stupanj njihove sačuvanosti određuje mogućnosti istraživanja o kreditnoj trgovini dalmatinskih gradova: ono je veoma otežano na građi XIV, nešto bolje tek na izvorima XV st., što znači da predodžba o njoj neće biti ni približna rezultatima o kreditnoj trgovini Dubrovnika.

Drugo poglavlje knjige, osobito treća glava: *Motivi i uzroci sklapanja kreditnih ugovora* (90—120), u takvoj je usporedbi najzanimljivije jer otvara najviše problema, u prvom redu o sastavu kreditnih ugovora.

Već na početku autor ističe da u Dubrovniku »nije bio običaj, kod sklapanja kreditnih ugovora, da se u zadužnici navodi kakvom robom će dužnik podmiriti svoj dug ili kakvu robu je primio od vjerovnika na kredit«; budući da je to bilo »obično prepušteno ličnom dogovoru«, u zadužnicama se »navodi samo suma zaduženja to jest vrijednost kreditirane robe« (91). S obzirom na oblike kreditnog poslovanja, Voje zaključuje da »dugovi, registrovani u knji-

¹ Usp. inventare splitskog i kotorskog arhiva: Danica Božić-Bužančić, *Inventar arhiva stare splitske općine*, Split 1969; Miloš Milošević, *Vodič kroz arhivsku građu*, Kotor 1977, 156—165.

gama Debita, prikazuju uglavnome vrijednost neplaćene robe, a vraćanje duga liferaciju druge robe samom kreditoru« (92). Ta je pojava sama po sebi zanimljiva, a osobito u komparaciji s kreditnim ugovorima u drugim dalmatinskim gradovima. Autor veoma uvjerljivo dokazuje tezu da novčani iznosi u dubrovačkim ugovorima označavaju vrijednost robe, upozoravajući istodobno da »sasvim drugu sliku nude notarske knjige nekih dalmatinskih gradova«, gdje »notari upotrebljavaju samo dva koncepta zadužnica«, jedan za »čisti novčani kredit (accepi mutuo)«, a drugi za »robni kredit« (104). Upravo to razlikuje već i najstarije sačuvane kreditne ugovore iz dalmatinskih gradova od dubrovačkih: trogirске i zadarske zadužnice iz druge pol. XIII st. redovito određuju i vrstu robe.²

Razumije se, ta razlika u kreditnim ugovorima nameće pitanje: zbog čega je do nje došlo i kakvo značenje ona ima? Upućuje li ona samo na diplomatske posebnosti ili možda i na ekonomske uzročnosti? Vojeova istraživanja pružaju određenu podlogu za objašnjenje tih pitanja. Iz tabele »Broj zadužnica sa robom« (92) vidi se da u Dubrovniku u sredini XV st. raste postotak takvih ugovora (1440: 10,6%; 1450: 11,6%), ali da se ponovo smanjuje u posljednjoj trećini tog stoljeća. Tražeći objašnjenje te pojave, autor smatra da je Dubrovnik »sredinom XV vijeka postigao jedan od vrhunaca svog razvitka«, pa su sve razvijenije veze sa zaleđem, posebno trgovanje tkaninama, zahtijevale »precizniju formulaciju kreditnih ugovora« (93). Smanjivanje broja zadužnica u kojima se spominje vrsta robe u posljednjoj trećini XV st. objašnjava »pogoršanim političkim prilikama i stavom turske vlasti prema prometu sa određenom trgovačkom robom«, pa se »mnogi zabranjeni trgovački artikli kriju iza neodređenih suma« (93).

Takvo tumačenje upućuje na zaključak da je postotak zadužnica u kojima se spominje roba bio, barem donekle, ovisan o gibanju robnog prometa i o uvjetima trgovanja. Podaci XV st. takav zaključak djelomično i potvrđuju, ali se ipak čini, razmatrajući pitanje zadužnica u cjelini, da se Dubrovnik već zarana opredijelio za takav obrazac kreditnog ugovora koji je omogućavao slobodnije poslovanje. Pri tome, i Dubrovnik i drugi dalmatinski gradovi čuvaju sve do kasnoga srednjeg vijeka tradicionalnu strukturu kreditnog ugovora. Čak ni oni gradovi koji u drugoj pol. XIV i na početku XV st. pokazuju znatno povećanje trgovačkog prometa (Zadar) ne napuštaju bitna obilježja svoje zadužnice: zadarski ugovori i tada, kao i u XIII st., pažljivo bilježe vrstu robe. Diplomatička tradicija, utemeljena na nekim ekonomskim elementima, po svoj je prilici određivala i obilježja kreditnih ugovora u dalmatinskim komunama.

Temeljitiše istraživanje notarijata u dalmatinskim gradovima možda će dati određeniji odgovor na ta, još uvijek otvorena, pitanja. Kreditna trgovina i sastav kreditnih ugovora u dalmatinskim gradovima nisu još pažljivo istraženi, pa se mogu postavljati samo općenite usporedbe. Neke važnije razlike, osim već spomenute o određivanju vrsta robe, ističe i autor: dubrovačka zadužnica u tijeku čitava srednjeg vijeka ima subjektivan oblik, dok u drugim

² M. Barada, Trogirski spomenici I/1 i 2, Zagreb 1948—50 [dalje: TS]; M. Jjačić, Spisi zadarskih bilježnika Henrika i Creste Tarallo 1279—1308, Zadar 1959 [dalje: SZB I]

dalmatinskim gradovima ima uglavnom objektivni.³ Valja, ipak, napomenuti da je formular u kreditnim ugovorima Raba, Zadra ili Splita bio složeniji i raznovrsniji nego što bi se moglo zaključiti prema tiskanim izvorima. Ponešto je ovisilo i o praksi pojedinih notara. Stranci-notari morali su, doduše, prihvatiti bitna obilježja kreditnog ugovora, svojstvena notarijatu komune u kojoj su preuzeli službu, ali su u njegov formular unosili i svoje posebnosti. Neki su formulari sažeti, lapidarni, na primjer, zadarski iz kraja XIII i početka XIV st.,⁴ drugi su iscrpni, s mnoštvom odredaba i formula.⁵ Unatoč tim posebnostima, kreditni ugovor u dalmatinskim gradovima XIII—XV st. ima ove glavne sastavne dijelove: vrsta, količina, često i cijena robe za jedinicu mjere, i ukupna vrijednost robe, s jedne, te točna odredba o roku isplate kredita, s druge strane. Taj temeljni obrazac dalmatinske zadužnice ima nekoliko varijanti. Običnija je ona u kojoj dužnik potvrđuje da duguje vjerovniku neki iznos novca za određenu količinu robe, nakon čega slijedi klauzula o isplati.⁶

³ Samo najstariji zadarski kreditni ugovori iz druge pol. XIII i početka XIV st. imaju subjektivan oblik (SZB I, 4, 10, 29 itd.; M. Zjačić-J. Stipišić, Spisi zadarskih bilježnika Ivana Qualis, Nikole pok. Ivana, Gerarda iz Padove, 1296—1337, Zadar 1969, 131, 135, 150 itd. [dalje: SZB II]). Već u sredini XIV st. i zadarske zadužnice imaju objektivni oblik (J. Stipišić, Spisi zadarskog bilježnika Franje Manfreda de Surdis iz Piacenze, 1349—1350, Zadar 1977, 8, 96 [dalje: SZB III]).

⁴ Formular zadarskog notara Henrika iz posljednje četvrtine XIII st. veoma je sažet, ograničen na najvažnije elemente (T. Smičiklas, Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae VI, Zagreb 1908, 584; VII, 1909, 211 [dalje: CD]). Zadarski kreditni ugovor još je u prvoj pol. XIV st. sažet i jednostavan (isto, IX, 1911, 265, 290; usp. i SZB II, 156 (br. 160), 159 (br. 170), 162 (br. 174) itd.). Kreditni ugovori splitskog notara Tome iz Cingula iz početka XV st. (V. Rismondo, Markulin Slovetić u svijetlu nekoliko notarskih spisa, Izdanja Historijskog arhiva u Splitu 2, 1960, 76—77) ne mogu biti primjerom jednostavnosti jer to niti nisu notarske imbrevijature nego notarevi kratki zapisi u bastardelima, s golim podacima koji su mu trebali tek poslužiti pri upisivanju ugovora u notarski svesak; Toma iz Cingula u bastardelu izostavlja sve općenite formule, označavajući ih ponekad s kratkim »etc.«, ali su njegove notarske imbrevijature mnogo potpunije, sa svim dijelovima ugovora, osim invocacije i datacije (Historijski arhiv u Zadru [dalje: HAZ], Splitski arhiv [dalje: SA], sv. 13, 72, 1404).

⁵ Nasuprot sažetosti zadarskog kreditnog ugovora u prvoj pol. XIV st., zadarski notar Petrus Perençanus iz Padove (1365—92) upotrebljava bogat i iscrpan formular; osobito je zanimljivo da se njegove imbrevijature gotovo i ne razlikuju od notarskog instrumenta: svaka Perençanusova imbrevijatura sadrži potpunu invocaciju i dataciju, pa se poklapa s instrumentom sve do formule actuma (primjer instrumenta: CD XIII, 1915, 510; XIV, 1916, 277; primjer imbrevijature: HAZ, Spisi zadarskih notara [dalje: SZN], P. Perençanus, B. I, F. I/2, 7, 1366; F. I/3, 48', 1366 itd.). Tako opsežni kreditni ugovori tipični su za notarijat u dalmatinskim gradovima u XV stoljeću.

⁶ Oznaka dugovanja ima više varijanti: »fuit confessue et manifestus quod dare tenetur« (TS I/1, 41, br. 89 i passim); »fuit confessus et contentus se esse debitorum et dare debere« (HAZ, SA, sv. 1/1, 1, 1341); »fuit confessus debere dare« (Rismondo, Markulin Slovetić, 76—77). Nakon toga određuje se sadržaj dugovanja, vrsta robe: »pro precio unius centenarii salis«, »pro bobus«, »pro pannis emptis, habitis et receptis« (v. gornje primjere!), Kreditni ugovori XIII i XIV st. ponekad najprije spominju vrstu robe, a tek nakon toga cijenu, po shemi: dužnik »fuit contentus et confessus se emisse et recepisse« određenu količinu robe »pro precio« itd. (TS I/1,

Vojeova knjiga je sigurna podloga za daljnje istraživanje o još jednom važnom, uglavnom zanemarenu, pitanju, ulozi novca u privredi dalmatinskih gradova u srednjem vijeku. Taj je problem u Zadru ili Splitu veoma složen i oskudno proučen, pa su zbog toga autorova istraživanja još važnija i korisnija.

Razmatrajući dubrovačku zadužnicu, Voje upozorava da bi bilo »pogrešno ako bismo u svim sumama koje se navode u marginalnim bilješkama — priznanicama za vraćeni dug — gledali isključivo određenu količinu trgovačke robe«; budući da »robno-novčana privreda uzima i u Dubrovniku sve više i više maha«, i »novac igra sve veću i veću ulogu u naplaćivanju dugova« (100). Notar je u ugovoru napose isticao vraćanje duga gotovim novcem, pa autor zaključuje da »baš naročito naglašavanje novca u nekim kreditnim ugovorima služi kao dokaz da, inače, sume u zadužnicama označavaju određenu količinu robe« (113). Ti su zaključci metodički veoma važni: premda novac ima svoje mjesto u dubrovačkoj trgovini kasnoga srednjeg vijeka, ipak je u njoj težište bilo na obostranom prometu robe, što znači da su se dugovi pretežno podmirivali robom, iako je to u ugovoru bilo razmjerno rijetko i označeno.

Kreditni ugovori u drugim dalmatinskim gradovima imaju drugačiju strukturu. Kako je već istaknuto, u njima se redovito određuje vrsta i vrijednost robe koja se daje na kredit. Pri tom se može postaviti pitanje: na koji se način podmiruju dugovi, robom (kao u Dubrovniku) ili u gotovu novcu?

Uobičajena formulacija obveze u kreditnim ugovorima dalmatinskih gradova XIII—XV st. je »promisit (promitto) dare et solvere«, što znači da je veoma slična formulaciji u dubrovačkim zadužnicama, ili je, pak, nešto proširena: »promisit et se obligavit dare, solvere et numerare«. ⁷ Takva bi formulaci-

---

185, br. 104, 1271). Takav je i spomenuti formular zadarskog notara Petra Perenčusa koji svoje zadužnice (carta debiti) ponešto kičeno počinje: dužnik »contentus et confessus fuit se nomine vere et simplicis venditionis habuisse et recepisse et in se habere dixit« od vjerovnika određenu vrstu robe, »et hoc pro precio« (HAZ, SZN, P. Perenčanus, F. I/2, 7). Njegovi kupoprodajni ugovori za nekretnine (carta emptionis) nešto su drugačiji: prodavač »dedit, vendidit et transactavit« kupcu zemljište »ad habendum, tenendum, possidendum etc. [...] et hoc pro precio« (CD XIV, 277). Takav obrazac »carte emptionis« uobičajen je u XV stoljeću. Razumije se, tip kreditnog ugovora nema osobitu važnost, jer ponekad isti notar upotrebljava obje varijante: u jednom ugovoru najprije spominje vrstu robe, u drugom novčani iznos (na pr., rapski notar Andrija Foieta; HAZ, Arhiv Raba, kutija 1, 80', 103', 1446—47); važna je činjenica o redovitu označavanju vrsta robe.

⁷ Trogirske zadužnice druge pol. XIII st. imaju ovakav sastav: dužnik potvrđuje da duguje određen iznos novca, redovito u mletačkim librama, nakon čega se ističe: »quas libras promisit dare et solvere [...] hinc ad« (TS I/1, 67, br. 140, 1264). Zadarska zadužnica druge pol. XIII st. to izražava riječima: »quas [sc. libras!] ... dare et solvere me obligo et promito hinc ad« (SZB I, 190, br. 194, 1290). Jednaka je i formulacija u zadarskim ugovorima iz početka XIV st., ponekad uz jednostavniju varijantu: »quas promito et me obligo tibi dare« (SZB II, 135, br. 103, 1317). Petrus Perenčanus u drugoj pol. XIV st. nešto je složeniji: »obligavit dare et solvere et integre satisfacere« (HAZ, SZN, F. I/2, 7), dok notar Vannes B. de Firmo jednostavno kaže: »promixit dare et solvere« (isto, B. I. F. II/1, 281', 1402). Splitski notar Toma iz Cingula također je u bastardelima kratak: »promixit dare« (Rismondo, Markulin Slovetić, 76), ali u imbrevijaturama upotrebljava složeniju formulaciju: »pro-

ja, osobito »dare et solvere«, mogla označavati podmirivanje duga i robom i novcem, što u većini ugovora ne možemo točno utvrditi, ali se ipak čini da je ona pretežno značila novčanu isplatu dugovanja, zbog nekoliko razloga. Neki ugovori samim tekstom pokazuju da je riječ o plaćanju novcem.⁸ Sklapanje pogodbe o podmirivanju duga različitim vrstama novca ugovori također posebno određuju.⁹ Jednako tako, u ugovoru se uvijek izričito ističe da se dug podmiruje na drugačiji način: robom, radom ili robom i novcem.¹⁰ Upravo zbog toga što se u kreditnim ugovorima iz dalmatinskih gradova uvijek točno spominje vrsta robe, bilo pri davanju kredita, bilo pri podmirivanju duga, čini se vjerojatnijim da formulacija »dare et solvere« znači plaćanje gotovinom, iako nije isključeno da je ponekad skrivala i plaćanje robom. Dakako, teško bi već sada bilo pouzdano objasniti tu razliku prema kreditnoj praksi Dubrovnika; možda se tu susrećemo s jednom od onih pojava gospodarske povijesti koje, zbog oskudne jasnoće, ne omogućavaju posvemašnje egzaktno razlaganje? Čini se, ipak, da uzrok toj pojavi moramo tražiti u većoj trgovačkoj razvijenosti Dubrovnika.

Zanimljivo je i pitanje čistih novčanih kredita. Autor ih u svojoj analizi dubrovačke kreditne trgovine uglavnom ne uzima u obzir, jer ističe da u »drugoj polovini XIV i u XV vijeku ovaj oblik kreditiranja primjenjuju skoro isključivo stranci, dok između Dubrovčana ovaj oblik nije bio mnogo raširen« (90, bilj. 15). Primjena novčanih kredita u drugim dalmatinskim gradovima,

---

mixerunt [...] dare, numerare, solvere et plenarie satisfacere« (HAZ, SA, sv. 13, 72). Rapski notari druge pol. XV st. na sličan način izražavaju dužnikovu obvezu: »Quos denarios (ili: quam quantitatem denariorum) promisit et se obligavit dare et numerare (ili: dare, solvere et numerare)« (HAZ, Arhiv Raba, kut. 1, 110', 1447; 333, 1457). Šibenski notar Karotus Vitale veoma je jednostavan: »quas [...] dare et solvere promisit« (HAZ, Spisi šibenskih notara, vol. 15 II b, 24, 1455).

⁸ Zadar, 1289: dužnik potvrđuje da duguje 44 male libre i ističe da je već platio 4 libre (de quibus nunc dedi tibi libras quatuor parvorum), a 40 libara »dare et solvere me obligo et promitto« (SZB I, 163, br. 128). Zadar, 1350: dužnik, pješački zapovjednik, obvezuje se za kupljeno žito »solvere et dare« u tri obroka, i to »quando fiet paga stipendiariis Jadre« (SZB III, 96, br. 138). Šibenik, 1457: ostatak duga (70 libara) mora se isplatiti u četiri obroka od po 17 libara i 10 solda (HAZ, Spisi šibenskih notara, 15 II d, 16). Najzad, i formulacija: »dare, solvere et n u m e r a r e« upućuje na plaćanje gotovim novcem.

⁹ Zadar, 1400: dug za tkanine iznosi 1000 dukata; dužnik će platiti barem 700 dukata »in auro, boni auri et justis ponderis«, a 300 dukata »in monetis de argento« (HAZ, SZN, V. B. de Firmo, B. I, F. I/9, 143).

¹⁰ Rab, 1457: dug za 5 bala štavljene kože, u vrijednosti od 63 dukata, podmiruje se u Femu drvenom građom (HAZ, Arhiv Raba, kut. 3, 1006); Rab, 1461: dva dućana, u vrijednosti od 205 libara i 16 solda, plaćaju se vunom i jednim volom (isto, 1122'). Dug ili barem jedan njegov dio mogao se, kao i u Dubrovniku (Voje, 146), podmiriti i radom. Rab, 1458: dug za zemljište iznosi 150 libara; dužnik je platio 18 dukata, a za ostatak »se obligavit stare cum ipso pro famulo ad salarium, quousque solutum fuerit totum dictum pretium« (isto, kut. 2, 249'); Split, 1342: dužnik, zidar, obvezuje se vjerovniku »laborare de arte sua sex diebus« (HAZ, SA, sv. 1/1, 37'). I najzad, dug se mogao podmiriti dijelom robom, dijelom novcem. Split, 1445: dužnik plaća lozu s 30 libara i dva lakta tkanine (isto, sv. 23/8, 354).

uz uobičajene formulacije: »mutuo habuisse (recepisse)«, »causa amoris mutuo recepi« ili »habuisse et recepisse mutuo et nomine mutui puri gratis et amore« s mnogim varijantama,¹¹ bila je mnogo šira, što se poklapa s gornjom pretpostavkom o pretežnosti novčanog podmirivanja robnih dugova. Ugovori o novčanim kreditima veoma su brojni. Splitski notar Ivan Cove iz Ancone, u fragmentarno sačuvanim imbrevijaturama, bilježi od 18. X 1341. do 30. XII 1343. ukupno 18 posudbi novca, a g. 1359. 20 novčanih kredita, u rasponu od 6 1/2 libara do 120 dukata.¹² Istraživač se, dakako, nalazi pred dosta teškim pitanjem: kakvi su bili uzroci novčanih kredita? Notar to gotovo nikada ne kaže, ograničavajući se samo na općenitu formulaciju: »habuisse et recepisse mutuo«. Što se, dakle, skriva iza posudbi novca i valja li uzeti u obzir i novčane kredite pri analizi zadarske ili splitske kreditne trgovine? Problem je gotovo nerješiv. Novac se mogao uzeti na zajam u različite nerobne svrhe (na pr., mirazi), ali i s produktivnim ili trgovačkim ciljevima, o čemu postoje stanovite potvrde u notarijatu.¹³ Takvi primjeri novčanog kredita ući će u opseg kreditne trgovine jer ugovori na to izričito upućuju, ali kako postupiti s takvim posudbama koje nisu određene, a dosižu velik iznos i do 200 dukata?¹⁴

Važan aspekt kreditne trgovine, proces vraćanja kredita, također pokazuje razlike između Dubrovnika i drugih dalmatinskih gradova. Jedna je razlika bitna: notari u dalmatinskim gradovima, nasuprot dubrovačkima, vrlo rijetko i posve nesustavno unose u svoje sveščiće imbrevijatura bilješke o razvoju kreditnih poslova, dakle podatke o vraćanju duga, produženju rokova i sl. Evo primjera splitskih notara XIV i XV stoljeća. Ivan Cove (1341—60) gotovo nikada ne unosi marginalne bilješke, što vrijedi i za Franju iz Bologne (1362—68). Notar Petar iz Sarčane (1369—73) redovitije popraća zadužnice i ugovore o trgovačkim društvima marginalnim bilješkama ili dodacima ispod imbrevijature, ali je uza sve to veći broj ugovora ipak bez njih. To još više vrijedi za Tomu iz Cingula (1403—04) i Jakova de Penna (1411—12). Tek notar Dominik de Manfredis (1441—49) od g. 1446. redovito dodaje marginalne bilješke, ali u njegovim posljednjim sveščićima ponovo mnogi ugovori ostaju bez tih oznaka! Razumije se, dok istraživač kreditne trgovine u Dubrovniku može pratiti obrtanje kapitala (Voje, 144 i dalje), dotle je analiza te veoma važne pojave u drugim dalmatinskim gradovima gotovo onemogućena. Izdvojeni primjeri, dakako, pokazuju da u ritmu obrtanja kapitala ipak neće biti većih razlika pre-

¹¹ TS I/1, 46, 194; SZB I, 169, 170; SZB III, 153 itd.

¹² HAZ, SA, sv. 1 i sv. 4.

¹³ Juraj Cipirijanov iz Splita potvrđuje da duguje Mihovilu Zore 100 libara za tkanine i 200 libara »puri mutui occaxione«, obvezujući se da će mu za tih 300 libara dati sir (HAZ, SA, sv. 6, 16, 1367). Radman Ivanov iz Splita kupuje pakline za 41 libru, 7 solda i 8 denara, a istodobno uzima 130 libara »occaxione mutui«; cjelokupnu vrijednost od 171 libre, 7 solda i 8 denara ulaže u trgovačko društvo (isto, 105', 1368).

¹⁴ HAZ, SA, sv. 1/1, 28, 1344 (100 dukata); sv. 4, 15, 1359 (120 dukata); 71, 1360 (200 dukata) itd. Ponekad su novčani krediti imali i javnopravnu ulogu. Na početku 1360. (11. I) Ivan Nelipčić posuđuje splitskoj komuni 300 dukata, od čega ona daje potknezu Ladislavu 233 dukata u ime plaće (isto, sv. 4, 66; usp. G. N o v a k, Povijest Splita I, Split 1957, 319—20).

ma Dubrovniku, ali zadarski ili splitski notarijat posve oduzima mogućnost sustavnosti.¹⁵

Kao što se u dalmatinskim gradovima ne može sustavno analizirati obrtane kapitala, tako se ne može točno pratiti ni kvantitativno gibanje kreditne trgovine, a upravo to je jedan od najvažnijih rezultata Vojeove knjige o dubrovačkoj trgovini u kojoj je veoma jasno ocrтана njezina dinamika. Jedan od uzroka je oskudna sačuvanost notarskih svezaka (Split, Trogir), što onemogućuje utvrđivanje opsega kreditne trgovine, ali i promjene u sastavu građe koju oni donose, prvenstveno izrazito smanjivanje broja kreditnih ugovora u drugoj polovici XV stoljeća.

Pri razmatranju te pojave, uvjetovane složenim uzrocima, veoma su korisni Vojeovi rezultati, jer omogućavaju sigurne usporedbe, a važna su i novija arhivska istraživanja. Iz grafikona na kraju knjige (Grafički prikaz obima kreditne trgovine u pojedinim godinama), a i iz njezina teksta, vidi se da se i u Dubrovniku u XIV i XV st. mijenjao broj zadužnica i opseg kreditne trgovine, što autor pažljivo prati i objašnjava, ali da nema tako izrazita smanjivanja, gotovo iščekavanja, kreditnih ugovora, kao u nekim drugim dalmatinskim gradovima. Već i to pokazuje da su Dubrovnik i gradovi mletačke Dalmacije krenuli od početka XV st. različitim ekonomskim smjerovima. Još potkraj XIV st. ova razlika nije ipak bila tako osjetna. Voje konstatira da Dubrovnik u 90-im godinama XIV st. dostiže jedan od vrhunaca u razvoju trgovine, upozoravajući da je on »išao u korak sa opštim porastom sredozemne trgovine u XIV vijeku« (222). Ali, taj ekonomski polet dodirnuo je i druge dalmatinske gradove, na primjer, Zadar s njegovom širokom proizvodnom podlogom, ili Split, okrenut prema središnjoj Bosni. Zbog toga bi se moglo zaključiti da se Dubrovnik na prijelomu XIV i XV st., s obzirom na gospodarski razvoj, ipak još tako izrazito ne odvaja od drugih dalmatinskih gradova, mada je već tada bio najjače trgovačko središte na istočnom Jadranu. U tijeku XV st. ekonomske suprotnosti između Dubrovnika i mletačke Dalmacije postupno sve više jačaju, pa s tog stajališta valja promatrati spomenuto smanjivanje broja kreditnih ugovora u zadarskom ili splitskom notarijatu. Ipak, problem nije posve jednostavan. Dakako, bilo bi veoma jednostavno kad bismo broj kreditnih ugovora pokušali objasniti općenitim slabljenjem dalmatinske trgovine, ali to ne bi bilo ispravno. Već je istaknuto da, doduše, smijemo govoriti o stagnaciji splitske ili zadarske trgovine u XV st., ali nipošto ne o njezinu znatnom smanjivanju.¹⁶ Kako s takvom težom uskladiti naše pitanje?

Nedavno pronađena arhivska građa, popisi izvoznih dozvola iz splitske luke, omogućava određenije zaključke o razvijenosti i oblicima splitske trgovine potkraj XV i na početku XVI stoljeća. Evo za primjer popisa kontralitera za 1503—1505.¹⁷ U njemu su od 27. VI 1503. do 29. IX 1505, dakle u razdoblju

¹⁵ Voje ističe da mnogi podaci »dokazuju da su dužnici odugovlačili sa isplatom duga« i potkrepljuje to primjerom zadužnice koja je poništena nakon 38 godina (145, bilj. 275). Takve iznimke poznaju i dalmatinski gradovi. Split, 1448: zadužnica od 19. II s rokom do sv. Dujma (7. V) poništena je tek 30. VI 1463. (HAZ, SA, sv. 23/9, 163).

¹⁶ T. R a u k a r, Venecija i ekonomski razvoj Dalmacije u XV i XVI stoljeću, Radovi Instituta za hrvatsku povijest 10, Zagreb 1977, 203—225.

¹⁷ HAZ, SA, sv. 48 i 49.

nešto većem od dvije godine, zabilježene ukupno 533 trgovačke dozvole, od kojih se najveći dio odnosi na izvoz robe iz splitske luke. Popis ne omogućava samo da točno utvrdimo splitsku izvoznu trgovinu u tom razdoblju, vrste i količinu robe, njezine vlasnike i izvozni smjer, nego i, usporedbom sa, srećom dosta cjelovito sačuvanim, notarskim imbrevijaturama iz istog perioda, odnos između splitskog izvoza i kreditnog poslovanja. Splitski notar Petar Ferrarius bilježi u svom notarskom svesku, od 21. X 1502. do 3. XII 1504, što se dijelom vremenski poklapa s popisom kontralitera, samo 16 ugovora o kreditnoj trgovini.¹⁸ Ako bismo iz ta dva izvora izdvojili razdoblje u kojem se oni poklapaju (28. VI 1503—3. XII 1504), utvrdili bismo da je tada zabilježeno 388 kontralitera prema samo 11 kreditnih ugovora.

Prema tome, razmatranje o razvoju trgovine u gradovima mletačke Dalmacije na prijelomu XV i XVI st. oslanja se na nekoliko uporišta: 1) Vojevi podaci o opsegu dubrovačke kreditne trgovine; 2) podaci iz popisa kontralitera o opsegu splitske izvozne trgovine i 3) građa notarijata o splitskoj kreditnoj trgovini. Njihova usporedba pokazuje: a) da Split tada ekonomski veoma zaostaje za Dubrovnikom; b) da je splitska trgovina uza sve to živa i razvijena i c) da ona uglavnom nema kreditni oblik. Upravo potonji zaključak, smanjivanje kreditnog poslovanja, upućuje na skučenost i stagnaciju splitske trgovine na početku XVI st. i na bitnu razliku prema dubrovačkoj trgovini. Split i tada trguje širom Jadrana, povezujući njegove obale, ali se splitski trgovac, po svemu sudeći, u bitno drugačijim političkim i ekonomskim okolnostima od onih u Dubrovniku, odlučuje za sigurnije oblike poslovanja, a ne za ponešto rizični kredit. Mogla bi se, dakako, izraziti pretpostavka da je kreditno poslovanje mimoilazilo notarijat, ali za takvo objašnjenje nema zasad uopće dokaza i jedva da se može smatrati mogućim.

*

Izdvajajući iz Vojeve knjige o dubrovačkoj kreditnoj trgovini nekoliko problema, prvenstveno njezin odnos i plodan utjecaj na razmatranje sličnih pitanja u dalmatinskim gradovima, nisam ni približno mogao upozoriti na cjelokupnost i složenost njezine građe. Zaključio bih, ipak, da Vojeov rad, širinom problematike i ozbiljnošću pristupa, označava magistralno razmeđe u proučavanju gospodarske povijesti na istočnom Jadranu.

---

¹⁸ isto, sv. 46.

H I S T O R I J S K I
Z B O R N I K

GODINA XXXI—XXXII

1978—1979

Redakcijski odbor:

IVAN KAMPUŠ
BERNARD STULLI
JAROSLAV ŠIDAK

Glavni i odgovorni urednik:

JAROSLAV ŠIDAK

IZDAJE
SAVEZ POVIJESNIH DRUŠTAVA HRVATSKE
ZAGREB